

Надія Мірошниченко,
кандидат філологічних наук,
керівник відділу драматургічних проєктів
НЦТМ імені Леся Курбаса

НЕЗАЛЕЖНІ ТЕАТРАЛЬНІ ФОРМИ В УКРАЇНІ І ЄВРОПІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ І НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ

Анотація. У статті автор сформулював основні проблеми існування незалежних театральних форм в Україні, проаналізував механізми їхньої діяльності та форми державної підтримки, провів порівняння європейських принципів і вітчизняних. Визначено основні напрями театральної реформи, пов'язаної з недержавним сектором, зокрема формулювання пріоритетних стратегічних напрямів підтримки, перерозподіл фінансування між державним і недержавним секторами, формування мережі театральних (мистецьких) центрів, грантової підтримки тощо.

Ключові слова: незалежні (недержавні) театри, театри-студії, реформа, театральні центри, театральний процес.

Summary In this article the author formulated the main problems of the existence of independent theatrical forms in Ukraine, analyzed the mechanisms of their activity and forms of the state support, conducted a comparison of European principles and national ones. The main directions of theatrical reform related to the non-governmental sector are determined, in particular, the formulation of priority for strategic directions of support, the redistribution of financing between the state and the non-governmental sectors, the formation of a network of theater (artistic) centers, a grant support, etc.

Keywords: independent (non-state) theaters, theater-studios, reform, theatrical centers, theatrical process.

Аннотация. В статье автор сформулировал основные проблемы существования независимых театральных форм в Украине, проанализировал механизмы их деятельности и формы государственной поддержки, провел сравнение европейских принципов и отечественных. Определены основные направления театральной реформы, связанной с негосударственным сектором, в частности формулировка приоритетных стратегических направлений поддержки, перераспределение финансирования между государственным и негосударственным секторами, формирование сети театральных центров (искусств), грантовой поддержки и тому подобное.

Ключевые слова: независимые (негосударственные) театры, театры-студии, реформа, театральные центры, театральный процесс.

Україна потребує нагальних реформ у всіх галузях – ця теза є очевидною і незаперечною, особливо в контексті асоціації України з ЄС і адаптації до європейських і ширше світових реалій, подолання пережитків тоталітарної системи минулого. У мистецькій сфері одним із найбільш консервативних напрямів виявився театральный. Організація театральної справи в Україні тривалий час перебуває у перехідному стані, і за чверть століття незалежності так і не зазнала радикального реформування відповідно до принципово нової структури суспільної організації та входження у глобальну систему, законсервувавши неперспективні і неконкурентноздатні форми застарілого і фактично неіснуючого соціуму періоду соціалізму. Революція Гідності, яка проявила волю народу і високий рівень самоорганізації суспільства, дала унікальний шанс змінити країну, яким маємо скористатися.

Головний напрям театральної реформи вбачаємо у перетворенні монопольної застарілої і неефективної системи у поліваріативний конкурентний простір різних театральных форм, де підтримка здійснюється відповідно до реальних пропозицій і мистецьких здобутків митців, а не згідно фіксованих статусів. Основою цієї реформи є переформатування теперішньої системи, в якій незалежні форми взагалі не враховані, у систему розподілу підтримки між незалежними і «залежними», створення реальних механізмів їхнього існування і рівних можливостей для митців – громадян України. Під «незалежними театральними формами» розуміємо угруповання театральных митців з метою створення, поширення і показу продукції у театральной сфері. Це перш за все театри, театральной компанії, агенції, центри, а також об'єднання інших фахівців – драматургів (організація сценічних читань, видання п'єс), сценографів (організація виставок) тощо.

Наприкінці ХХ століття проблематику організації театральної справи досліджував І.Безгін, зокрема в роботах «Театральне мистецтво: організація і творчість», «Організаційні проблеми театру». Але сучасні реалії України в європейському контексті суттєво відрізняються. Частково проблематика незалежних театрів розглядалася в моїй роботі на замовлення Міністерства культури «Театральний продукт. Стратегія, реформа, перспективи», а також у працях В.Неволова в рамках роботи Українського Центру культурних досліджень. Аналітичне дослідження незалежних театральных форм в Україні на сучасному етапі у такому контексті здійснюється вперше і має надзвичайне значення, оскільки висновки даної роботи можуть лягти **в основу театральної реформи в цілому.**

В основі даного аналізу став досвід роботи над створенням і розвитком незалежного театру-студії МІСТ, співпраця із більш ніж 20-ма не-

державними театральними об'єднаннями України і зарубіжжя, а також обмін досвідом в рамках всеукраїнських і міжнародних фестивалів, конференцій, презентацій, резиденцій, творчих зустрічей в таких країнах як Польща, РФ, Білорусь, Вірменія, Естонія, Франція, Німеччина, Македонія, Болгарія, Косово, Швеція, Туреччина, дистанційно – США, Австралія, ПАР.

На основі організаційного і творчого досвіду, а також опитування вітчизняних і зарубіжних фахівців, аналізі діяльності інституцій було здійснено порівняння ситуації в Україні та інших країнах.

Наведемо **результати порівняльного аналізу:**

Загальна кількість театрів (театральних компаній) у розрахунку на кількість населення в Україні надзвичайно низька порівняно з іншими країнами. Для порівняння: у Парижі і Лондоні понад 500 театрів (як приміщень, театральних компаній більше), у Києві – 28 офіційних театрів національного і міського підпорядкування і ще 3-4 «стихійні» центри, де працюють незалежні театри постійно, або без постійної резиденції.

Абсолютна більшість театральних майданчиків розташована в центрі міста. В інших містах ситуація ще більш катастрофічна, а в багатьох, навіть великих, взагалі відсутня. Таким чином, доступ до театального продукту населення України є вкрай нерівним.

Тривалий час фактично не здійснюється планове будівництво театральних споруд (загалом мистецького призначення) при забудові нових районів міст. Ця практика має стати обов'язковою умовою у програмі будівництва.

Театри здебільшого закривають або шляхом об'єднання, а фактично знищення, або шляхом скорочення і позбавлення фінансування. Обидва нерідко з порушенням законодавства (Експериментальний театр НаУКМА, Театр пластичної драми – шляхом злиття з театром «Золоті ворота», театр «Київ» та інші).

Кількість національних театрів з особливим фінансуванням в Україні набагато більша, ніж в інших країнах Європи. Для порівняння: у Німеччині 2 національні театри (обидва не в столиці), в Україні – 10, що неадекватно пропорційності фінансування театрів різних форм. Особливо дивним видається фінансування як національного вочевидь ненаціонального театру російської драми (такого прецеденту в інших країнах не існує), особливо в умовах військової агресії РФ в Україні. А в національному театрі окупованого Донецьку повністю знищено всі вистави національною мовою, і тепер де факто він став «столичним» театром псевдодержави ДНР.

Незалежні театри в європейських країнах насправді не є незалежними, а мають різні форми підтримки. Натомість Україна – унікальна країна з повною відсутністю форм підтримки та загалом адекватних механізмів існування таких театрів.

Незалежні театри в Україні і закордоном загалом більш відкриті до: 1) інновацій, 2) сучасної драми, 3) молодих фахівців, 4) альтернативних форм освіти. Також такі театри здебільшого менш затратні.

Зауважимо, яка підтримка незалежних театрів і в яких формах існує в інших країнах (згідно аналізу інституцій і опитування іноземних фахівців):

Підтримка існує на всіх рівнях: державному, міському, приватних фондів. (В Україні державна – відсутня, а фонди в умовах війни фінансують переважно проекти, пов'язані з проблемами поранених, біженців тощо).

Незалежні театри входять у загальну систему фінансування культури державними і міськими бюджетами поруч із державними.

Не існує фінансування театру «взагалі», фінансуються стратегічні напрями, які підтримуються, визначені пріоритети підтримки.

Розділено поняття театр як приміщення і театр – як група митців. Вони поєднуються на конкурсній основі, а не зафіксовані «пожиттєво» за одною трупю. Керівники обмежені строками. Такі умови створюють більш конкурентне середовище.

Існує базова підтримка – надання комунальних і державних приміщень для роботи 1 чи кількох театральних груп на пільгових умовах.

Грантова підтримка – фінансування окремих проектів, а також резиденцій (певного періоду роботи – від кількох днів до кількох років).

Включення незалежних театрів до загально-міських медійних джерел – спільних афіш, видань, Інтернет-ресурсів тощо.

Різні форми пільг для театральних компаній і окремих митців (податкові, оренди приміщень, реклами тощо).

Створення соціального захисту як молодих митців, так і досвідчених у вигляді виплати стипендій та мінімальних зарплат у час «простою» для можливості роботи акторів у незалежних театрах (у Франції).

Легальне існування різних форм освіти, зокрема при театрах, які дають можливість фахової роботи для випускників. Наприклад, в Італії кожний другий театр – за статусом «театр-студія», тобто має фахові навчальні курси. В Україні вимоги мати дипломи лише державних зразків при прийомі на роботу блокує розвиток альтернативної освіти, значно ускладнює роботу незалежних театрів.

Проаналізувавши ситуацію з недержавними формами в Україні згідно спостережень та опитувань діячів театрів, нами було окреслено такі **основні проблеми театрального процесу:**

Нерівноправність українських митців у можливостях державної підтримки, її неадекватність творчим здобуткам і нераціональність.

Необхідно усвідомити на державному рівні, що театральні митці незалежних театрів такі ж громадяни України, також платять податки, як і представники державних, і роблять мистецький продукт для таких же громадян України, тож мають бути рівні у правах на підтримку і пільги.

Відсутність поліваріативних форм підтримки театрів різних видів. Необхідний перерозподіл бюджету між різними театральними формами, але в різний спосіб фінансування.

Нераціональним є розподіл фінансування за статусом приміщення, а не відповідно до реальних здобутків митців. Таким чином, театр із визнаними митцями в Україні і закордоном може бути повністю позбавлений дотацій, а посередній – фінансуватися.

Закріпленість театральних приміщень за однією трупною, натомість необхідно поєднання приміщень і труп на конкурсній основі.

Відсутність цілеспрямованих приміщень для діяльності незалежних театрів, попри величезний потенціал. Зокрема за даними Міністерства культури, в Україні близько 10 000 приміщень культурного призначення із залами, придатними для показу вистав. Але вони здебільшого недоступні через відсутність комплексної державної програми. Таким чином, ці приміщення використовуються нераціонально, економічно недоступні для митців, а населення позбавлене мистецького продукту.

Немає будівництва нових приміщень попри численні забудови міст. Необхідно створення адекватних економічних умов для можливості роботи незалежних театрів (інших мистецьких груп) у таких приміщеннях.

Величезні оренди і відсутність адміністративної підтримки дирекції приміщень, які унеможливають роботу незалежних театрів. Необхідно урівняти незалежні театри у правах пільгової оренди (1 гривня в рік) із державними (міськими) театрами.

Відсутність грантових програм різних типів.

Відсутність легалізації альтернативної освіти.

Відсутність стратегічних пріоритетів культурної політики у театральній сфері, таким чином, переважають комерційні пріоритети, що є нонсенсом для бюджетних театрів в ЄС. Необхідно окреслити спільні стратегічні напрямки підтримки для театрів різної форми організації.

Немає системи, яка б підтримувала нове і відповідні ризики: інновації, молодь, сучасну драму, натомість існуюча система де факто підтримує консервативні тенденції і комерціалізацію театру.

Відсутність програми підтримки сучасної драматургії та їхніх специфічних форм діяльності (видань, перекладів, читань, постановок тощо).

В більшості країн Європи (та за її межами) національні і міські театри зазвичай складають невеликий відсоток, а абсолютну більшість складають незалежні театри, які мають можливості для роботи і численні форми підтримки. Натомість в Україні недержавні театральні форми не мають механізмів роботи, адекватних економічним реаліям, ані форм підтримки, тож опинилися поза увагою державної політики взагалі. Також не були сформульовані державні національні пріоритети театральної політики, зламані механізми можливості її впровадження навіть у межах України, а форми захисту і популяризації закордо-

ном фактично відсутні. Це призвело до значних проблем розвитку, зокрема надзвичайному відставанню у кількості театрів у розрахунку на населення, і – як очевидний наслідок – слабкої конкурентноздатності українського театрального мистецтва. Орієнтовно кількість театральних майданчиків в Україні у 6-20 разів менша, ніж у розвинутих європейських країнах. Відповідно очевидне відставання театральної галузі у порівнянні з іншими країнами, гальмуються сучасні процеси. Тому дослідження з одного боку проблемних зон діяльності незалежних театрів, з іншого успішних і перспективних процесів як в Україні, так і за кордоном, актуальне для визначення можливих механізмів оптимізації ситуації в театральній галузі у цілому, адаптації її до європейських і світових реалій.

Перш за все необхідне розуміння громадськості і держави, що програма розвитку незалежних театральних форм – це не проблематика виключно незалежних діячів, а засаднича умова театральної реформи в Україні в цілому, її адаптації до ЄС. Організація театральної справи в Україні тривалий час перебуває у перехідному стані, і за роки незалежності так і не зазнала радикального реформування відповідно до принципово нової структури суспільної організації та входження у глобальну систему, законсервувавши неперспективні і неконкурентоздатні форми застарілого і фактично вже неіснуючого соціуму періоду соціалізму. І реформувати її необхідно не шляхом створення додаткових національних театрів, як було дотепер – це суперечить світовим тенденціям розвитку, а шляхом створення умов для розвитку вільного театру, його самоорганізації. І починати необхідно зі створення спільних «умов гри» як для державних, так і недержавних театрів. За роки незалежності не були сформульовані державні національні пріоритети театральної політики, зламани механізми можливості її впровадження навіть у межах України, а форми захисту і популяризації за кордоном фактично відсутні. Це призвело до значних проблем розвитку українського театрального мистецтва. Фінансування «взагалі» без жодних пріоритетів у нашій системі директорського диктату призвело не до «свободи творчості», а до консерватизації і комерціалізації і як наслідок – значного відставання театральних процесів, його «аутизму» відносно актуальних процесів у суспільстві, що стало особливо відчутно під час революції і війни. Україна окреслила свій шлях реформ і потребує кореляції своєї державної політики, особливо у культурній сфері у відповідності до сучасних процесів Європи. Очевидно, що театральна галузь потребує негайного реформування, зокрема в найбільш занедбаних напрямках розвитку – загальної стратегії, створення поліваріативного простору театральних форм завдяки запровадженню базової підтримки у формі ефективних театральних центрів, грантової системи, програми підтримки сучасної національної драматургії.

Зауважимо що більшість пропозицій не потребує додаткового фінансування, а часом навіть дозволяє економити державні кошти, більш ефективно використовувати приміщення та задіяти сучасні механізми самоорганізації.

Перш за все необхідно запровадити систему пріоритетів національної державної політики в діяльності державних театрів (національні, обласні, міські, районні), а також проектів незалежних театрів, які фінансуються державними структурами різних рівнів (згідно європейської практики):

Інноваційні технології театральної практики.

Пріоритет театального продукту державною мовою.

Оригінальна сучасна національна драматургія*.

Національна класика.

Створення оригінальних творів для дітей та юнацтва*.

Створення оригінальних творів про національну історію.

Твори, які торкаються актуальної проблематики.

Нові переклади сучасної іноземної драматургії.

Проекти, в яких задіяна творча молодь – драматурги, режисери, сценографи, композитори, актори та інші*.

*Позначено напрями, де бажано введення квоти.

Фінансування театру має здійснюватися за умови виконання пріоритетів національної державної політики (кожного сезону). Попередні пропозиції творчих планів театрів, які фінансуються з державного (міського) бюджетів затверджуються кожного року. Обов'язковою квотою є постановки оригінальної сучасної національної драматургії та проекти, в постановці яких задіяна творча молодь. Проте важливо недопускання цензури відносно тих чи інших творів чи персоналу. Вибір авторів і митців лишається за театром. Недотримання пріоритетів державної політики є підставою для розірвання угоди з керівником.

Тепер сформулюємо основні напрями реформування в галузі незалежних театрів. Перш за все необхідно визначення і розмежування понять «театр» як приміщення і «театр», як об'єднання театральних митців. Далі провести реєстр обох категорій і створити ефективні механізми поєднання для забезпечення театального процесу на основі принципів самоорганізації та конкуренції.

Зауважимо основні поняття:

Недержавні театри – театри, діяльність яких спрямована на створення, публічне виконання та публічний показ творів театального мистецтва, які здійснюють діяльність за рахунок майна, внесків юридичних осіб приватного права, громадян та їх об'єднань та особистій трудовій або добровільній участі громадян.

Театр-студія – недержавний театр, який поширює знання про театр

та акторську діяльність у формі публікацій, публічних лекцій та тренінгів для всіх зацікавлених осіб.

Недержавні театри та театри-студії повинні мати право на державне фінансування на рівних правах із театрами державної форми власності (як це існує вже давно в інших сферах – видавничих програм, кіновиробництва тощо). Підставою для надання державної підтримки (приміщення, грантова допомога тощо) театральній групі має бути реальна театральна діяльність понад 1 рік і постановка не менше 3 вистав.

Театральне приміщення в будівлі чи площа на відкритому просторі – будь-яке приміщення (площа), придатне для публічного виконання творів мистецтва, яке може забезпечити його перегляд для не менш ніж 10 глядачів, та приміщення, придатне для репетицій та діяльності у сфері поширення знань про театр та акторську майстерність.

Згідно до світової практики необхідно здійснити **розподіл** бюджетного фінансування між **державними театрами** (всіх форм підпорядкування від національних до районних) та **незалежними** (надання в оренду приміщень на пільгових умовах, пільгове оподаткування, медіа-підтримка, прирівнення реклами до соціальної, підтримка окремих проектів, резиденцій).

Також необхідно запровадити механізми роботи **театральних центрів** (театрів як приміщень), як більш ефективної сучасної й економічної форми функціонування театральних об'єднань.

Запровадження театральних центрів здійснюється з метою вирішення багатьох проблем сучасної культурної політики, а саме:

Залучення до ефективного використання значної кількості приміщень державної і комунальної форми власності для забезпечення культурних потреб народу України. Це дозволить вивести ці приміщення з корупційних схем та забезпечить нові джерела фінансування енергетичних та амортизаційних витрат.

Сприяння значному збільшенню і більш рівномірному географічному розподілу задоволення культурних потреб населення у відповідності до європейських норм (в Україні рівень забезпечення в 6-21 разів нижче) без капіталовкладень.

Сприяння розвитку нових форм самоорганізації і конкурентоздатності у театральному процесі України, які складають більшість у країнах ЄС та заблоковані в нашій країні, що гальмує повноцінний розвиток театральної сфери.

Сприяння забезпечення роботою значної кількості митців, особливо творчої молоді без суттєвих додаткових витрат бюджету.

Сприяння розвитку сучасних альтернативних форм театального процесу.

Важливою складовою є надання **відповідного статусу** незалежним театральним об'єднанням, як таким, що мають **право на пільги і част-**

кову державну підтримку як виробники культурного продукту для населення.

Отже, підсумуємо основні напрями реформування в галузі незалежних театральних форм:

– надання податкових пільг для театрів недержавної форми власності (звільнення від сплати НДС, податку на прибуток від театральної діяльності);

– створення програми сприяння діяльності незалежних театрів, а саме:

1) забезпечення приміщенням – за рахунок площ, що знаходяться у державній та комунальній власності, яку можна використовувати як театральне приміщення;

2) реклама діяльності недержавних театрів у державних та комунальних ЗМІ;

3) фінансування діяльності недержавних театрів за рахунок строкових грантів на фінансування видатків на створення вистав та резиденцій на конкурсних засадах.

4) створення механізму передачі з балансу державних театрів світлової, звукової апаратури, костюмів, матеріалів для виготовлення декорацій тощо, які підлягають списанню, на баланс недержавних театрів.